

„ПРЕСТОНИЦА КАРАЂОРЂЕВИЋА“: Емил Хопе и Ото Шентал на конкурс за Генерални план Београда

Апстракт: Међународни конкурс спроведен од августа 1921. до марта 1922. године као основа за израду Генералног плана Београда, који је усвојен 1923. и одобрен 1924, често се помиње у текстовима који се баве развојем Београда у XX веку. Упркос томе, мало је писано о конкурсним радовима и њиховим ауторима. Томе је допринела и чињеница да највећи део цртежа конкурсних пројеката није сачуван и да су текстуална објашњења претежно написана на француском и немачком језику. Овај чланак приказује један од награђених конкурсних пројеката, који је имао мото „Престоница Карађорђевића“, а чији су аутори били бечки архитекти Емил Хопе (Emil Hoppe, 1876–1957) и Ото Шентал (Otto Schönthal, 1878–1961). У њему се анализирају оригинално текстуално образложење и један до сада скоро непознат цртеж овог пројекта. Кроз анализу Хопеевог и Шенталовог конкурсног рада и приказ професионалног ангажовања ове двојице архитеката у Београду расветљавају се неке од важних непознаница и последичних претпоставки о самом међународном конкурс, конкурсним пројектима и њиховим ауторима. Користећи заборављене и мало познате изворе из иностраних и домаћих извора, овај чланак доприноси продубљивању знања о урбанистичком и архитектонском развоју међуратног Београда и трасира пут будућим истраживањима у овој области.

Кључне речи: Београд, историја, међународни урбанистички конкурс, урбанистичко планирање, Генерални план Београда 1923.

Међународни конкурси и Београд

Крајем XIX и у првим деценијама XX века често су се организовали урбанистички конкурси, међународни или државни. Почевши од конкурса за урбанистички план Беча из 1893. године, или за Хелсинки из 1899, преко оних за Копенхаген из 1909, или за Берлин и Антверпен из 1910, конкурси су били веома популарани у време када је започињао развој урбанистичког планирања градова у Европи (Banik-Schweitzer 1999;

Vacher 2004). У Европи, која је добила нове националне престонице, овај тренд се наставио по завршетку Првог светског рата (Gunzburger Makaš and Damjanović Conley, 2010). Париз је већ 1919. године спровео идејни конкурс од кога су се очекивале сугестије за послератно уређење града, размештај градских зона, а посебно за изградњу и санирање стамбених делова; овај конкурс је требало да пружи и предлоге за планирање будућег ширења града (Evenston 1979: 274–275).

На прелазу из XIX у XX век Београд није имао међународне конкурсе. Било је домаћих утакмица за поједине делове граде, али не и за град као целину. Београдска општина је у августу 1921. године званично објавила почетак међународног конкурса за генерални план за уређење и проширење Београда. Осам месеци касније, у марту 1922, жири је оценио 22 рада¹, који су стигли из осам земаља, и то по четири из Аустрије и Немачке, три из Швајцарске, два из Чехословачке и по један рад из Мађарске, Румуније и Француске. Само два рада предали су тимови са простора Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца: један је стигао из Вршца, а други из Љубљане (Пајевић 1923). На конкурс су у оквиру различитих тимова учествовала 53 конкурента. Одгонећа њихових имена било је тежак задатак зато што су дескрипције на многим местима, и у домаћој и у страниој литератури, погрешне. За четири рада која нису добила награду, нити су била откупљена, нису познати ни аутори, ни земаља из које су послати. Међународном карактеру београдског конкурса доприносила је и чињеница да су се међу члановима жирија налазила и двојица стручњака из иностранства, из Француске и Швајцарске, о чему ће још бити речи.

Шта је од конкурсног материјала сачувано у домаћим установама до данас? Сачуван је програм конкурса, који је са скоро непромењеним садржајем био и програм Генералног плана 1923. У Библиотеци града Београда сачувано је дванаест текстуалних образложења. Историјски архив Београда чува записнике са седница општинског одбора у вези са конкурсом и резултатима.

¹ Током истраживања ове теме дошли смо до сазнања да је постојао још један, 23. конкурсни рад, предат под шифром „Велики Београд“. Са закшњем је стигао у Београд, а израдили су га архитекти Јозеф Пенез (Josef Peñáz) и Јиржи Кумпошт (Jindřich Kumpošt) из Брна.

1. E. Хопе, М. Камерер и О. Шентал, *Пројекат за изградњу котежа на имању друштва „Неимар“* – перспективни изглед, Београд, 1921.
1. E. Hoppe, M. Kammerer and O. Schönthal, *Project for Neimar Society Estate Development* – Perspective view, Belgrade, 1921

Сачувани су и извештај и препорука жирија конкурса. Најзад, треба поменути да је неколико оновремених дневних гласила публиковало обимне новинарске извештаје о конкурсним радовима. Поред тога, у међуратним текстовима овој конкурс се помињао и као увод у неке београдске урбанистичке теме.²

Међу учесницима београдског међународног конкурса налазили су се архитекти и инжењери који су били значајни и познати у Европи тога времена као урбанисти, односно стручњаци који се баве материјом града. Многи од њих су у годинама пре Првог светског рата, као и у међуратном периоду, били награђивани на конкурсима у другим европским градовима, или су радили генералне планове за веће градове, те су, захваљујући значајним градитељским резултатима, били признати архитекти у својим срединама. Овде ћемо навести само неке од њих.

Међу учесницима су били Немци Јозеф Брикс (Joseph Brix, 1859–1943), који је 1910. добио највишу награду на конкурс за план Берлина; затим Адолф Мјесман (Adolf Muesmann, 1880–1956), који је касније, 1934. године, победио на конкурс, а затим и израдио план Софије; па Карл Кристоф Лерхер (Carl Christoph Lörcher, 1884–1966), који је 1924–1925. израдио први урбанистички план Анкаре као нове престонице Турске. Аутори конкурсног рада за Београд из Француске били су

Жан-Марсел Обертен (Jean-Marcel Auburtin, 1872–1926), Жан Навил (Jean Naville, 1871–1958), Албер Анри Паренти (Albert Henry Parenty, 1877–1953) и Ашил-Анри Шоке (Achille-Henri Chauquet, 1872–1957). Неколико тимова имало је сараднике који су или били пореклом из Србије и Београда, или су живели у Београду. Неки од конкурената из Беча, који су учествовали у различитим тимовима, били су Рудолф Перко (Rudolf Perco 1884–1942), Франц Музил (Franz Musil, 1884–1966), Леополд Бауер (Leopold Bauer, 1872–1938), као и Емил Хопе и Ото Шентал, чији је пројекат предмет овог чланка. Да би се рад ове двојице архитеката боље разумео, навешћемо и неке елементе конкурсног програма и задатка, а претходно ћемо дати кратак преглед њиховог рада у Краљевини СХС.

Емил Хопе и Ото Шентал у Београду и Новом Саду, 1921–1924.

Хопе и Шентал су били веома цењени у Бечу током првих деценија XX века због утицаја који су као млади поборници модерне архитектуре и сецесије имали на тадашњу архитектонску моду. Као и многи ствараоци тога времена, бавили су се свим облицима архитектонског дизајна, од моделовања покућства и тканина, преко ентеријера станова или пословних простора, или уређења башти и споменика, до изградње вила, пословних зграда, великих банака и хиподрома. Њихов

² Неки од ретких послератних радова који пишу о овом међународном конкурс у или се он у њима помиње јесу: Сомборски 1951; Вуксановић-Анић 1968; Недић 1977; Максимовић 1983; Перовић 1985.

2. E. Хопе и О. Шентал, *Пројекат за уређење Теразија у Београду са зградом банке Подунавског Друштва* – листа 9: Перспектива од тачке А (детал), 1921.
2. E. Hoppe and O. Schönthal, *Project for Terazije in Belgrade with the Building of Podunavsko Društvo Bank* – list 9: Perspective from point A (detail), 1921

биру „ХКС“ (HKS је скраћеница од Норре, Kammerer, Schönthal) успешно је пословао на свим пољима архитектуре, укључујући и израду урбанистичких планова. Са пропашћу Аустроугарске обим посла у Бечу опада, па биро „ХКС“ тражи нова тржишта и полаже наде у новоформиране земље, Чехословачку и Краљевину СХС. У то време, 1918. године, из бироа одлази трећи члан Марсел Камерер (Marcel Kammerer, 1878–1959), који напушта архитектуру, живи повучено ван Беча и бави се сликарством. Хопе и Шентал су, према ономе што данас знамо, радили у Краљевини СХС од 1921. до 1924, и то у Београду и Новом Саду.³ Њихов први пројекат, вероватно започет у зиму 1920–1921, рађен под називом *Пројекат за изградњу котежа на имању друштва „Неимар“* (сл. 1) био је добро примљен (Вуксановић-Мацура 2012). Грађевинско предузеће „Неимар“ започиње поступак за реализацију овог подухвата маја 1921. године, рекламирајући га као „ситижарден“. Коментар у Београд тек пристиглог руског архитекте Ђорђа Павловича Ковалевског, кога је Општина ангажовала као рецензента, био је да то није пројекат „вртног града“, али да је веома квалитетан и да га треба реализовати. Тако су Хопе и Шентал поставили основе за касније београдске котеже и колоније – професорску, чиновничку, железничку и друге. Паралелно са радом на

пројекту за Котеж Неимар, године 1921. Хопе и Шентал раде на нацртима за Теразијску терасу под називом *Пројекат регулације Теразија у Београду са зградом банке Подунавског друштва* (*Projekt für die Regulierung der Terazija in Beograd, mit dem Bankgebäude Podunawsko Društvo*; сл. 2; Вуксановић-Мацура 2013.). Од августа 1921. раде и пројекат за међународни конкурс за Генерални план Београда, чији је мото био, као што је већ речено, „Престоница Карађорђевића“; пројекат су предали до 30. марта 1922. године. Могуће је да је њихово једино реализовано архитектонско дело у Београду била зграда за Санаторијум „Јовановић“.⁴ Санаторијум је изграђен 1921. у Улици кнеза Милоша број 5, а већ 1924, после смрти др Јовановића, нови власник је променио намену објекта претворивши га у хотел „Ексцелзиор“⁵ (сл. 3). Оригинална документација за ову зграду није сачувана, а Хопе и Шентал је не помињу у својој

³ Више о раду Хопеа и Шентала: Whyte 1989; о њиховом раду у Београду види: Вуксановић-Мацура 2012; Вуксановић-Мацура 2013.

⁴ Вајт (White 1989: 87) помиње овај објекат позивајући се на књигу Рудолфа Шмита (Rudolf Schmidt) из 1951, али одмах упозорава да су Шмитови подаци понекад непоуздани.

⁵ У чланку о пројекту Хопеа и Шентала за Теразијску терасу (Вуксановић-Мацура 2013.) такође се помиње Санаторијум „Јовановић“. Како нисам могла да одгонетнем о којој грађевини се ради, обратила сам се за помоћ Милошу Јуришићу, који је успоставио везу између овог санаторијума и хотела „Ексцелзиор“. Срдачно му се захваљујем на овој помоћи. На интернет презентацији хотела „Ексцелзиор“ наведено је да је зграда дело „бечког архитекте“, да је саграђена 1921. године као клиника др Јована Јовановића, те да је потом променила намену у хотел, који је почео са радом 15. марта 1924. године (Excelsior Hotel Belgrade 2013. <http://www.hotelexcelsior.co.rs/sr/istorija> приступљено 30. јануара 2013.).

монографији, тако да још увек остаје непознаница да ли су они били аутори само првобитног пројекта за санаторијум, или су наставили сарадњу са новим власником и извршили адаптацију 1924. године. За Нови Сад су 1923. године израдили пројекат за хотел који је на њиховом цртежу обележен као „*ABCD EFGH*“ (сл. 4; Hoppe und Schönthal 1931: 33); овај пројекат није изведен. Други пројекат, из 1924, била је *зграда Српске задружне Банке*, за коју неки извори кажу да је сграђена (Whyte 1989: 87), али о томе нема поузданих трагова. Од 1924. године овај тим поново добија крупније послове у Бечу, што је могућ разлог њиховог повлачења из Краљевине СХС (Hoppe und Schönthal 1931: 25–31).

чео рад и новоформирани Одбор за израду програма за стечај о добијању плана за уређење и проширење Београда (у даљем тексту: Одбор) који су чинили представници Општине града Београда (ОГБ), разних министарстава и привредних корпорација. Одбор је имао 28 чланова који су припадали професионалној и политичкој елити Београда. Били су то: Андра Јовановић, Аца Петровић, Бранко Таназовић, Веселин Лучић, Воја Ђорђевић, Воја Кујунџић, Душан Пантић, Драг. Караулић, Драгиша Мирковић, Ђорђе Радојловић, Зафир Станковић, Јефта Светановић, Јован Смедеревац, Лука Пеловић, Мил. Васић, Милан Милосављевић, Милан Андоновић, Милан Јовановић – Батут, Милан Ђорић,

3. E. Hoppe и O. Шентал, Санаторијум „Јовановић“, пројектован 1921 а касније, 1924. године, адаптиран у Хотел „Ексцелзиор“, Београд; фотографија из око 1930.
3. E. Hoppe and O. Schönthal: *Sanatorium Jovanović* designed in 1921 and later, in 1924, redesigned into the Hotel Ekscelzior, Belgrade, Photograph from c. 1930

Расписивање конкурса за Генерални план Београда, 1919–1921.

Идеју о изради Генералног плана Београда покренуло је Удружење српских инжењера и архитеката. Следећи ову иницијативу, општински Одбор је на седници одржаној 17. априла 1919. донео одлуку „да се што пре изради план за уређење Београда путем интернационалног конкурса“ (Пајовић 1923: 65). Катастарски одсек Општине града Београда, на чијем се челу налазио Јован И. Обрадовић, приступио је изради катастарско-топографског плана града, као основне подлоге за израду конкурса и каснијег Генералног плана. Упоредо је запо-

Петар Поповић, Риста Одавић, Свет. Предић, Слободан Рибникар, Сергије Павловић-Максимов, Стојан Вељковић, Таса Милојевић и Филип Трифуновић (ОГБ 1920: 4–5). Председник Одбора био је архитекта Драгутин Ј. Ђорђевић (1866–1933), професор Универзитета.

Одбор је почео са радом у мају 1919, а завршио у децембру исте године. Током десет одржаних седница Одбор је израдио реферат под насловом *Стечај за израду плана о уређењу и проширењу Београда* и предао га Суду и Одбору ОГБ „на решење.“ (*ibid.*: 4) Захваљујући агилности и посвећености Драгутина Ђорђевића, реферат, што је био нацрт програма конкурса, штампан је у публикацији *О уређењу Београда: извештај комисије*,

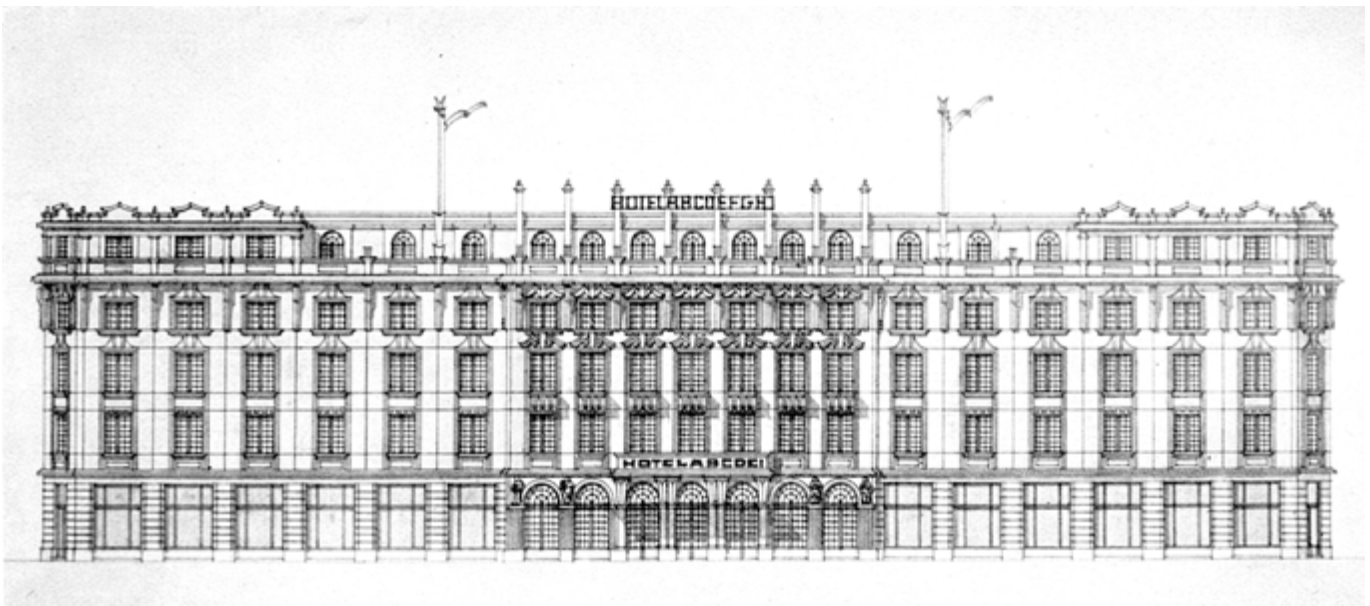
одређене од стране одбора Општине града Београда „како би био доступан и подељен општинским одборницима и осталим заинтересованим факторима“ (*loc. cit.*). Овај документ је садржао низ неопходних одредби за расписивање конкурса, између осталог и просторни обухват, о чему ће још бити речи.

Општински одбор је усвојио реферат и упутио га Министарству грађевина на одобрење, а Министарство је тражило мишљење и оцену од Главног техничког савета (Пајевић 1923: 66). Основна дилема Главног техничког савета тичала се обухвата будућег плана и његови чланови су постављали питање: „треба ли стечај да се ограничи на израду ширег плана за даљу будућност или да се исти поглавито задржи на реорганизацији садашње вароши са најближом околином?“ (*loc. cit.*). Међутим,

Распис конкурса је имао девет делова и то: А. Циљ стечаја; Б. Подаци за стечај; В. Детаљни подаци (програма); Г. Прилози за допуну програма; Д. Технички прилог; Ђ. Радови које пројектант треба да поднесе; Е. Време за израду пројеката, начин и место предаје; Ж. Награде пројектантима и правни односи општине према њима; З. Оцењивачки суд, изложба радова и отварање завоја.

Програмска усмерења и захтеви конкурса

Како је Београд изгледао у првим деценијама XX века и како је тај изглед приказан учесницима конкурса? Погледајмо како је Београд тога времена званично представила Општина у Програму стечаја. У тексту се каже да Београд пре рата није имао „добрих планова“, да је

4. Е. Хопе и О. Шентал, Пројекат за Хотел ABCDEFGH – изглед, Нови Сад, 1923.
4. E. Hoppe and O. Schönthal: Project for Hotel ABCDEFGH – View, Novi Sad, 1923

како пише инжењер и једно време потпредседник Општине града Београда, Бора Пајевић, чланови Савета имали су опречне ставове око овог питања, а њихов одговор није пружао јасно усмерење општинском одбору како да разреши ову дилему. Тако је општински одбор на седници одржаној 17. маја 1921. донео одлуку да међународни конкурс буде основа за израду плана и уређење и проширење Београда, односно јасно се определио за израду „ширег плана за даљу будућност“. Три месеца касније, 17. августа 1921, Суд Општине београдске донео је *Програм стечаја за израду генералног плана о уређењу и проширењу Београда* (у даљем тексту: Програм стечаја), који је почео званично да тече од 20. августа 1921, а рок за предају радова био је 30. март 1922.

била оскудица „финансијских средстава“, те да није могао да се „правилно уређује како то захтевају савремена начела о уређењу градова“, да су му недостајали водовод, канализација, калдрма и потребне јавне грађевине, у чему су „видну улогу играле и политичке прилике“ (ОГБ 1921: 4–5), као и да је претрпео велика разарања у току рата. Наглашено је да потенцијал Београда као града лежи у чињеници да кроз њега пролазе железнички и речни правци који повезују Средњу Европу са Солуном и Истамбулом. Због свега тога био му је „потребан један рационалан план о уређењу и проширењу његовом, који би, поред исправљања грешака почињених у прошлости, имао да предвиди правилно развијање града у садашњости и будућности и омогући што успешније извршење радова на уређењу Београда“ (*ibid.*: 5).

Од учесника конкурса је тражено да предложи рационална решења будућег развоја Београда полазећи од тадашњег стања града. Расписивач им је ставио на располагање неколико најважнијих података. Процењено је да Београд има око 140.000 становника, а у наредне две деценије се очекивало да ће становништво бити удвостручено (*loc. cit.*), односно да ће око 1940. имати 280.000 становника. На основу овога можемо претпоставити да је период од две деценије био одређен као временски хоризонт спровођења плана. Граница обухвата конкурса, и будућег генералног плана, укључивала је простор „како у његовим садањим границама, тако и за његово развијање коме он нагло иде у сусрет“ (*ibid.*: 4). Битан додаток стајао је и у преамбули дела „Детаљни подаци“, где је наглашено да решења треба

„Привремено трговачко средиште за трговину на велико данас је у главном на савској страни. Дунавска страна у том погледу до сада није могла бити коришћена“ (*loc. cit.*). Започето је кадрмисање улица, а пре тога (и пре рата) постављене су подземне инсталације (електричне, телефонске, водовод и канализација). „Град је осветљен електричном струјом. Гасног осветљења нема. Речне обале нису изграђене. Градска трамвајска веза слабо је развијена. И друге врсте моторне вуче такође су слабо развијене“ (*ibid.*: 5–6). Списак зграда и слободних простора дат је као прилог, односно допуна програма конкурса (ОГБ 1921: 10–15). У том списку се налази 58 ставки, а највећи број њих налазимо и у каснијем Генералном плану из 1923, као и Генералном регулационом плану из 1924. и 1927. Занимљиво је да је расписивач у

5. E. Hoppe и O. Шентал, Пројекат за регулацију Београда; мото: „Престоница Карађорђевића“, графички прилог бр. 8: Поглед на Београд и Краљев двор са висине од 100 метара
5. E. Hoppe and O. Schönthal: Regulation plan for Belgrade. Motto: Royal Capital of the Karadjordjević Dynasty, graphic illustration No. 8: View of Belgrade and the Royal Palace from the Altitude of 100 metres

предложити не само за „град Београд у границама данашњег рејона већ и насеља у непосредној околини града“ (*ibid.*: 6) Програм конкурса даље каже да је „Београд као престоница првенствено културно средиште, затим трговинско и најзад индустријско“, да је индустрија слабо развијена, те да је „[у] погледу становања веома развијен индивидуализам, који се огледа у љубави за својом засебном кућом. – Омиљене су куће са баштом“ (*ibid.*: 5). Одбор овде не коментарише да ли је то добро или не, или да ли се жели наставити такав тренд, само напомиње да „Београд није густо насеље. Просечно долази 60 становника на хектар“ (*loc. cit.*).

многим случајевима јасно рекао где жели да буде подигнута нека зграда или комплекс (рецимо, „Блок између улица Милоша Великог, Бирчанинова, Ресавска и Немањина (план А: Ђ–11, Е–11) задржати за војне потребе“), или говори о томе *какав треба да буде третман неког простора* (на пример: „Горњу тврђаву“, (план А: Г–4, Д–4) Министарство Војно и Морнарице резервише за сада за себе за своје потребе. Но пројектант има дати своју идеју, у плану, за будућу најподеснију употребу тога терена“), или пак о својим *очекивањима*

⁶ Топоним Горња тврђава односи се на Горњи град.

(као на пример: „Велике млинове и фабрике, који су сада у граду, сматрати као објекте који ће по себи временом бити уклоњени, па то имати у виду при изради плана“). На многим местима расписивач скреће пажњу и на имања која су слободна за неку будућу изградњу. Такође, говори се и о дислокацијама појединих капацитета (као на пример: „Стовариште петролеума, које се данас налази на Сави, предвидети низводно на дунавској обали“), или о формирању одређених мрежа објеката (рецимо: „Зграде за средњошколску наставу (18 на броју) са потребним земљиштем, распоредити на разним местима по граду и периферији“). Понекад је намера расписивача недовољно јасна (као: „Зграда за Оперу, изолована, са прилазима са свих страна, у ужем средишту града“). Многе зграде су предвиђене за жандармерију, полицију и војску, а њихове локације углавном су прецизиране. Пројектантима је остављена слобода при решавању железница, пристаништа и градског саобраћаја. У основи, био је то један врло разрађен програм кроз који је Општина покушала да антиципира изглед и функције Београда у наредне две деценије.

Састав жирија и резултати конкурса

Жири за оцењивање пројеката радио је у следећем саставу: Добра П. Митровић, председник жирија и потпредседник Београдске општине; архитекта Жорж Шифло (Georges Chiffot), представник Удружења француских инжењера и архитеката, инжењер Едмунд Фацио (Edmond Fatio 1871–1959), представник Удружења швајцарских инжењера и архитеката; архитекта Драгутин Ђорђевић, професор Универзитета; инжењер Ранислав Аврамовић, представник Железнице; инжењер Владимир Митровић, професор Универзитета; архитекта Петар Поповић, начелник Министарства грађевина; инжењер Милан Јовановић, начелник Министарства пољопривреде и вода и делегат Југословенског инжењерског и архитектонског удружења; архитекта Владимир М. Поповић, члан општинског Одбора; Бранко Поповић, професор Универзитета и члан општинског Одбора; деловођа конкурса био је Јован Обрадовић (Пајевић 1923: 99).⁷

Од 22 оцењена рада ниједан није добио прву награду. Три рада предата под шифрама „*Urbs Magna*“, „*Santé, beauté, commerce et traffic*“ и „*Singidunum Novissima*“, добила су равноправну другу награду у износу од 120.000 динара. Жири је укупно наградио, откупио и похвалио осамнаест радова. У целини гледано, конкурс је био успешан. *Време* (04. 07. 1922: 4) је писало: „Из планова добивених на конкурс може се назрети велика

будућност нашег града, али ни један од њих не даје довољно поучно решење, због краткоће времена које је било остављено за израду пројекта.“ Новинар листа *Политика* (07. 05. 1922: 1) каже да „ни један од 22 пројеката није потпун нити је изводљив да би се могао генерално применити. Ипак зато, може се рећи, да је овај конкурс успео у колико је изнео и обрадио многе добре идеје које би требало сложити и по њима израдити један нови Генерални план на коме ће Београд заиста моћи да постане модерна, хигијенска и укусна престоница једне велике државе.“ Новинарски извештаји су преносили ставове жирија. Укратко, жири је био на становишту „да

6. Интерпретација конкурсног рада Е. Хопеа и О. Шентала са Стечаја за израду генералног плана о уређењу и проширењу Београда, 1922.
6. Interpretation of entry by E. Hoppe and O. Schönthal for the Master Plan of Belgrade Urban Development and Expansion Competition

су у већини пројеката изнете интересантне идеје, а оцењивачки суд је по броју тих идеја, по начину на који су оне изражене, као и по евентуалним користима које би од њих могла имати варош Београд, засновао своје мњење и доделио награде предвиђене програмом“ (Пајевић 1923: 79). Конкурсном раду Хопеа и Шентала, са мотом „Престоница Карађорђевића“ (радна шифра 13), жири је доделио откуп у износу од 20.000 динара, похваливши га, заједно са још три рада, за „успешно обрађене поједине делове програма“ (*ibid.*: 89). Треба рећи да у извештају жирија постоје посебне оцене сваког од награђених, као и неких од откупљених радова, али не и оцена Хопеовог и Шенталовог пројекта.

⁷ Од десет чланова жирија само су двојица, Драгутин Ђорђевић и Петар Поповић, били и чланови одбора који је припремао распис конкурса.

Пројекат Хопеа и Шентала „Престоница Карађорђевића“

Хопе и Шентал су пратећи пропозиције конкурса предали следеће графичке прилоге: „No. 1. Генерални преглед 1:25.000; 1a. Варијанта земунског пристаништа и речних прелаза 1:25.000; 2. План града Београда 1:10.000; 3. План града Београда 1:4.000; 4. Попречни пресек А–Б од савског пристаништа за путнички саобраћај до Калемегдана 1:200; 5. Подужни профил приступних улица са савског пристаништа и железничке станице на Теразије 1:4.000. и 1:400. – Попречни пресеци рејонске улице; 6. Уздужни профил рејонске улице 1:4.000; 1:400; 7. Подужни профил железнице између дунавске станице и станице на платоу 1:4.000; 1:400; 8. Поглед на Београд и Краљев двор са висине од 100 метара; 9. Пострани изглед са Престолонаследничковог трга; 10. Поглед на катедралу Светог Саве и околне зграде; 11. Група биројских зграда на уласку у Михајлову улицу“ (Хопе и Шентал 1922: 16). Хопеови и Шенталови графички прилози нису сачувани. Сачувана је само перспектива „Поглед на Београд и Краљев двор са висине од 100 метара“ (сл. 5), која је објављена у њиховој монографији (Норре und Schönthal 1931: 62). Поред графичких прилога, Хопе и Шентал су предали и *Пропратни извештај* (Хопе и Шентал 1922), што је текстуално образложење пројекта, без цртежа, на шеснаест куцаних страна, највероватније изворно написано на немачком, а затим преведено на српски језик.

Шта из сачуваних материјала дознајемо о овом конкурсном раду, о његовим дOMETИМА и одговору на захтеве расписа? Да бисмо одговорили на ово питање, најпре смо на катастарско-топографски план Београда из 1921. пренели део података из *Пропратног извештаја* Хопеа и Шентала. То је било могуће зато што су аутори релативно прецизно описивали локациона и ситуациона решења за поједине зоне, објекте и саобраћајнице⁸ (сл. 6). На основу ове реституционе карте и *Пропратног извештаја* видимо да Хопе и Шентал деле Београд на три велике зоне: централну, зону предграђа и трећу, периферну зону. Централна зона је уоквирена Савом и Дунавом и новопроектваном реонском улицом. Чине је *трговачко-стамбени центар* са високим стамбеним зградама, који обухвата простор од река до Улице кнеза Милоша, и надаље *ужи центар* са становањем, чија се густина са удаљавањем од центра смањује. У овој зони смештене су и све најважније јавне грађевине, груписане у три велика комплекса. Комплекс који чине краљев двор, дворска управа, краљевска гарда и музеји смештен је на

простору Калемеграда и Горњег града. Целина са зградама намењеним потребама Општине, односно локалне самоуправе, лоцирана је на простору некадашње Велике пијаце (данас Студентски парк). Трећи ансамбл са зградама државне управе и универзитетским зградама смештен је на простору од Парламента, преко Ташмајдана и Тркалишта до Парка Ђирила и Методија. Треба напоменути да су неке зграде министарства распоређене и у блоковима око раскрснице Немањине и Кнеза Милоша. Поред ових зграда, на простору Мањежа, Хопе и Шентал смештају зграду опере, на месту на којем ће она бити уцртана и у Генералном плану. Комплекс болничких зграда, клиника и зграде Медицинског факултета, остављају на постојећој локацији, додајући им неопходна проширења.

Иза зоне центра, одвојена реонском улицом и појасом зеленима, на потезу од југозапада до истока, налази се зона предграђа. Шест предграђа које планирају Хопе и Шентал намењена су различитим друштвеним групама и слојевима. Предграђе предвиђено за становање „отменије друштвене класе“⁹ заузимало би простор Сењака, Топчидерског брда и Дедиња. Виле са пространим баштама, вила краља Петра Првог претворена у музеј, повезаност са Топчидерским парком, где би се налазила ботаничка башта, и надаље са раскошним парком са летњим позорницама и ресторанима ближе Кошутњаку, те веза са Адом Циганлијом, на којој би се формирао спортски центар са парковима, хиподромом и веслачким клубом, доносили би овом предграђу дух елитних бечких стамбених квартова. Надаље, ка истоку, надовезивало би се „војничко предграђе“, дуж Крагујевачког друма, од Аутокоманде до Бањичке механе. Овде би биле смештене Војна академија, подофицирска школа, велики простор за војне параде, као и официрски дом, станови за офицере и подофицере, разне касарне, читаонице, купатила, кантине, амбуланте, радионице и депои, млин, пекаре, војни сењак и други садржаји неопходни војсци. Део овог предграђа је и „инвалидска колонија“, на простору Прокопа, коју би чиниле мале куће са баштама.

Источно од војничког предграђа, дуж леве стране Чубурског потока, налазило се „треће предграђе“ које би било „пандан оним деловима града који се налазе још унутар рејонске улице“, односно, састојало би се од грађевина какве су Хопе и Шентал пројектовали за Котез Неимар 1921. године. На ово предграђе, ка истоку се надовезивао велики јавни парк. „Четврто предграђе“, смештено дуж Смедеревског друма, од Лиона па даље ка југоистоку, осим становања имало би и значајне трговачке садржаје, као и градску индустрију. Треће и четврто предграђе намењени су становању средње

⁸ Овај поступак код нас је развио Жељко Шкаламера у својим бројним радовима, из којих издвајамо оне о Кнез Михаиловој улици (1964) и Земуну (1966), које је објавио Завод за заштиту споменика културе Града Београда.

⁹ Сви наводи у овом делу чланка, уколико није другачије означено, потичу из текста *Пропратног извештаја* (Хопе и Шентал 1922).

имућних слојева, у слободностојећим или двојним кућама са баштама. Хопе и Шентал су „пето предграђе“ наменили „имућним грађанима који желе да живе ближе граду“, и за то су резервисали терен на југозападним обронцима Великог Врачара (данашње Звездаре). Његову физичку структуру би чиниле двојне и слободностојеће куће. Додатну угодност становницима би пружао велики јавни парк постављен уз западну ивицу предграђа, где би се налазиле зграде уметничке академије и уметничке школе. За раднике је предвиђено „шесто, радничко предграђе“, смештено на терену северно од Новог гробља, уз индустријску зону дуж обале Дунава, и ту би биле изграђене куће у низу.

Иза предграђа, Хопе и Шентал су планирали неколико колонија. Ка западним и јужним деловима града, пратећи природу терена и постојеће и нове саобраћајнице, смештене су стамбене колоније на мањем или већем међусобном растојању. Између колонија, налазили би се слободни простори „као резервоари за ваздух као што то захтевају модерни принципи о уређењу градова“. Низ Дунав, на терену између Великог Села и Винче, била би смештена индустријска колонија, а ка Авали још једна „спољна колонија“. Све ове колоније биле би повезане и међусобно и са градом саобраћајним везама, као и електричном железницом, односно метрополитеном.

Траса реонске улице коју су поставили Хопе и Шентал готово се у целисти може препознати у траси учртаном у Генерални план. У вези с тим, посебно је занимљив положај реонске улице у зони Доњег града, где Хопе и Шентал предлажу да један њен крак иде трасом Улице цара Душана, а други ближе Дунаву, што је решење готово истоветно ономе унетом у Генерални план. Хопе и Шентал виде реонску улицу као прстен који повезује све три планиране железничке станице, затим нови колски и стари железнички мост преко Саве, као и савско и дунавско пристаниште и са њима повезане пијаци – рибљу на Сави и сточну код Кланице. Пројектована ширина реонске улице била је 38 метара. Одступања су постојала у делу на ком се улица рачвала и где је сваки крак био широк по 30 метара, као и у делу дуж Булбулдерског потока, где су се преклапале трасе железничке пруге и улице, па је њена предвиђена ширина била 48 метара.

Као и остали конкуренти, Хопе и Шентал у свом раду посебну пажњу посвећују питањима пристаништа и железнице. Три међусобно повезане железничке станице – проширена савска, нова дунавска и нова „станица на платоу“, коју смештају изнад булбулдерске долине, затим тунел испод гробана од Душанове до Карађорђевог улице, као и мрежа електричне железнице (метрополитен) која спаја центар са предграђима и периферијом, елементи су

који се могу препознати у планирању железничког саобраћаја и у другим европским градовима тога времена. Поред тога, денивелсане железничке трасе постављене „на високом виадукту од армираног бетона“ поред пристаништа, код укрштања и преклапања са трасом реонске улице, подсећају на решења која је за Беч пројектовао Ото Вагнер (Otto Wagner) крајем XIX века.

Надаље ћемо се задржати на четири теме које се могу анализирати на основу графике и текстова којима располажемо. Прва се тиче предлога изградње Краљевог двора на Горњој тврђави. Хопе и Шентал верују да је двор симбол моћи нове државе, да је стари двор у Улици краља Милана на неприхватљивом месту, те да се ова констелација решава изградњом новог двора на најдраматичнијој тачки Београда – на рту ка Дунаву и Сави. Они пишу: „Поглед на краљевски двор са целокупним Београдом представљен је засебном перспективном сликом која говори јасније но сваки опис о лепоти положаја будућег двора. Падина града која лежи у оси двора према Дунаву је подељена у терасе и на њеном подножју планиран је јавни парк око којег се обавијају обе гране нове реонске улице. И Калемегданска је падина терасирана, као што се види и из описатога пресека од савског пристаништа до Калемегдана. У сам двор воде две улице (продужење Михајлове и Узун Миркове) од којих се при свечаним приликама може једна употребити као улаз а друга као излаз. Између оба улаза су планирана оба музеја, и зграде краљевске гарде и управе двора. Тек када се је прошло поред тих зграда и крајњих дворских крила улази се у сами двор који са свога доминирајућег положаја има изглед на обе реке, Срем и Банат“. У извештају жирија не налазимо реакцију на овај став аутора, али судећи по похвалама и водећем пласману једног другог рада – „*Urbs Magna*“, рекло би се да су Хопе и Шентал промашили тему. „*Urbs Magna*“ је предлагао да се на улазу у тврђаву подигне „модерни Акропољ, споменик намењен комеморацији славне српске војске и јединства Југославије“, што је потпуно другачији дискурс од Хопеовог и Шенталовог. Наиме, жири у завршним ставовима свог извештаја каже: „Радо би видели на том месту подизање једног националног споменика који би појачавао силу етету вароши“ (Пајевић 1923: 97).

Друга тема тиче се главног пристаништа и новог моста приказаног на графичком прилогу бр. 8 (сл. 6). Судећи према наслову прилога – 1а. *Варијанта земунског пристаништа и речних прелаза 1:25.000* – могло би се у први мах помислити да су аутори планирали и терен који ће касније заузети Нови Београд. Овде се, међутим, ради о ауторском праћењу захтева расписа, према којима је требало „Главно пристаниште предвидети и пројектовати на простору између Београда и Земунa“ (ОГБ 1921: 7). Реч је о „лиманском“ пристаништу на позицији

данашњег морнаричког пристана код Малог ратног острва. Извесно је да су Хопе и Шентал ово „постројење“ планирали амбициозно, јер је то требало да буде „Главно пристаниште“, о чему сведочи и лепо дизајниран мост (којим се пружа и трамвајска пруга), а који је уз двор један од централних мотива графичког прилога бр. 8. Касније, тридесетих година, и архитекта Ђ. П. Коваљевски је пројектовао пристаниште у склопу разрада плана за овај део земунске територије и потоњег Новог Београда.

Нашу пажњу привлачи још један мотив овог конкурсног рада. Реч је о простору око будуће велике цркве Светог Саве на Врачару. Хопе и Шентал (1922: 11) у *Пропратном извештају* о овоме пишу: „На историјском месту данашње савиначке цркве предвиђена је велика Катедрала Светог Саве која са околним духовним зградама образује велику архитектонску целину представљену на плану такође перспективом.“ Жири је њихово решење уврстио у групу са још три рада која су похваљена за „декоративно израђивање трга Св. Саве“ (Пајевић 1923: 96). Каква је била архитектонско-урбанистичка разрада овог простора не знамо, јер недостаје графички прилог бр. 10. *Поглед на катедралу Светог Саве и околне зграде*. Оно што дознајемо долази са сачуваног графичког прилога бр. 8: то је силуета катедрале Светог Саве која подсећа на цркву светог Леополда (*Am Steinhof*), коју је Ото Вагнер пројектовао заједно са Шенталом и Камерером 1902–1907 (Zednick 2002: 128–143); то би могло да нас упуту на предлог за цркву Светог Саве на Врачару.

Најзад, на графичком прилогу бр. 8, у силуети Београда истичу се две „куле“ на позицији улаза у Кнез Михаилову улицу. О овом решењу аутори пишу (Хопе и Шентал 1922: 12): „Улаз у ужи трговачки крај т.ј. место где се Михајлова улица одваја од Теразија може се врло лепо и корисно фланкирати двома модерним високима зградама за трговачке бирое које би изгледале као симболи трговине. И тај је предлог у плановима представљен“ (Прилог бр. 11. *Група биројских зграда на уласку у Михајлову улицу*). Могуће је да је ова идеја у време конкурса била затурена међу бројним другим замислима, али свакако није била заборављена. Она је резултирала уношењем једне палате у Генерални план 1923. коју је Ђ. П. Коваљевски означио са „55. Берза“. Из те идеје рођена је потоња палата Албанија, подигнута касних тридесетих. Треба поменути да ни „*Urbs Magna*“, нити „*Singidunum Novissima*“ нису уочили симболичну вредност ове локације у осовини Теразија, већ на том месту предлажу или обичан градски блок, или пробијену улицу.

Закључак

Ако за тренутак из дискусије искључимо решења за железницу, речни саобраћај и улице – централна питања конкурса на која су сви учесници обимно одговарали, видећемо да је главна тема са којом су Хопе и Шентал желели да победе био *Краљев двор на Горњој тврђави*. Овај конкурсни рад они су радили онако како се то радило дилем Европе почетком XX века. Њихов поглед на Београд био је поглед из позиције успешних архитеката који раде за богате клијенте. Они дизајнирају Београд сасвим одвојено од његовог реалног, људског, организационог и економског капацитета. Иако су добро познавали паланачки Београд после Великог рата – о чему сведочи њихова перспектива града са ведуге Котежа Неимар, која није могла да буде нацртана без ходања по граду – они ипак не виде да становништво које је огрезло у сиромаштво – што је било важно и за велики део Краљевине, не може да обезбеди приходе државној каси из које би се градио Краљев двор какав су они замишљали.

Стиче се утисак да се расписивач конкурса и његови учесници Хопе и Шентал нису разумели. Упоредјујући најважније тачке програмског задатка, гледано са политичког становишта, са пројектантским одговорима, уочавају се значајне разлике. Расписивач говори о *Краљевству СХС*, а пројектанти Хопе и Шентал о *српској држави*. Расписивач говори о Београду као о *једном од градова Краљевства* – свакако *једном* од најважнијих, јер је престоница, а пројектанти о Београду као о граду „*краљевске престонице велике и снажне државе*“. Расписивач говори о Београду као *граду културе и трговине, па и индустрије*, а Хопе и Шентал о Београду као *саобраћајном центру* југоисточне Европе. Расписивач говори о Двору као *једном од објеката* који Београду *треба да дају монументални карактер*, а пројектанти о Двору као *симболу моћи државе*. Расписивач говори о локацији Двора у *најужем центру градском* унутар београдског урбаног језгра, а пројектанти га смештају на *Горњу тврђаву*. Стиче се утисак да је ово политичко разилажење резултирало лошим пласманом „Престонице Карађорђевића“, с обзиром да у осталим деловима пројекта, рекло би се, није било битних размимоилажења.

Емил Хопе и Ото Шентал у свом раду за међународни конкурс приказују Београд као изванредно дизајниран град. То је пројекат сецесионистичке оријентације чија уметничка компонента није пронашла довољно јаку везу са тадашњим и међуратним Београдом, упркос њиховој тврдњи да ће се „прелаз од данашњег Београда ка будућем светском граду извршити у постепеном развоју према његовим средствима без материјалних жртава које би прекорачиле његову снагу“ (Хопе и Шентал 1922: 1). Упркос овом недостатку,

Генерални план из 1923. имао је доста елемената које помињу Хопе и Шентал. Коваљевски (1931: 257) је очигледно имао довољно времена да изнова проучи конкурсне радове, из којих је преузео елементе без обзира на њихов финални пласман. Од елемента које дају Хопе и Шентал, у Генералном плану се могу препознати велике сличности са трасом реонске улице, нарочито у делу испод Доњег града, или са решењем Теразијске терасе, или пак са диспозицијом зграде опере. Ипак, може се рећи да је, мимо конкурса, допринос Хопеа и Шентала Генералном плану и ширем обликовању Београда највидљивији у њиховом урбанистичком пројекту за Котеж Неимар, који је утицао на изглед и карактер дугих насеља и колонија у којима су у међуратном Београду своје куће подизали средње имућни становници. С друге стране, утицај радова са међународног конкурса на садржај и форму Генералног плана из 1923. тек треба детаљније проучити.

ЛИТЕРАТУРА

Вуксановић-Мацура, З. 2013

Емил Хопе и Ото Шентал : мало познат пројекат за Теразијску терасу, *Наслеђе XIV* (Београд): 155–169.

Вуксановић-Мацура, З. 2012

План Емила Хопеа и Ота Шентала за Котеж Неимар, *Наслеђе XIII* (Београд): 79–91.

Gunzburger Makaš, E. and Damjanović Conley, T. (eds.) 2010 *Capital cities in the aftermath of empires : Planning in Central and Southeastern Europe*, London and New York: Routledge, Taylor and Francis Group.

Vacher, H. 2004

Extension Planning and the Historic city : civic design strategies in the 1908–9 Copenhagen international competition, *Planning Perspectives* 19, July: 255–281.

Zednicek, W. (photo.) 2002

Otto Wagner: Zeichnungen und Pläne, Wien: Zednicek [uvodni esej napisao Kristian Sotriffer].

Banik-Schweitzer, R. 1999

Urban Visions, Plans, and Projects, 1890–1910, in: *Shaping the Great City : Modern Architecture in Central Europe, 1890–1937*, eds. E. Blau, M. Platzer, Munich, London, New York: Prestel.

Whyte, I. B. 1989

Emil Hoppe, Marcel Kammerer, Otto Schönthal : Three Architects from the Master Class of Otto Wagner, MIT Press.

Perović, M. R. 1985

Iskustva prošlosti. Beograd: Zavod za izgradnju grada.

Максимовић, Б. 1983

Идеје и стварност урбанизма Београда 1830–1941, Београд: Завод за заштиту споменика културе Града Београда.

Evenston, N. 1979

Paris: a century of change, 1878–1978, New Haven and London: Yale University Press.

Недић, С. В. 1977

Генерални урбанистички план Београда из 1923. *Годишњак града Београда XXIV* (Београд): 301–310.

Вуксановић-Анић, Д. 1968

Урбанистички развитак Београда у периоду између два рата (1919–1941), у: Драгослав Ј. и Богумил Х. (ур.), *Историја XX века*, Београд: Институт друштвених наука, 447–510.

Сомборски, М. 1951

Развој Београда између два рата, у: *Београд: генерални урбанистички план 1950*, Београд: Извршни одбор Н.О. Београда.

Норпе, Е. und Schönthal, О. 1931

Emil Hoppe, Otto Schonthal: Baurate – Zivilarchitekten – Z.V. – B.D.A. Projekte und Ausgeführte Bauten, Wien Leipzig: Elbemuhl Verlag.

Коваљевски, Ђ. 1930

О уређењу Теразијске терасе, *Београдске општинске новине* 6 (Београд): 257–259.

Пајевић, Б. М. 1923

Регулација Београда 1867–1923. Београд: Графички институт „Народна Мисао“.

Хопе, Е. и Шентал, О. 1922

Пропратни извештај. Пројекат за регулацију Београда. Мото: Престоница Карађорђевића. Сечај за израду генералног плана о уређењу и проширењу Београда (необјављена грађа).

Општина града Београда (ОГБ) 1921

Програм стечаја за израду генералног плана о уређењу и проширењу Београда, Београд: Штампарија „Св. Сава“.

Summary

ZLATA VUKSANOVIĆ-MACURA*

”ROYAL CAPITAL OF THE KARADORĐEVIĆ DYNASTY”: Emil Hoppe and Otto Schönthal for the Master Plan of Belgrade Competition

International competition held between August 1921 and March 1922, fundamental for designing the Master Plan of Belgrade, accepted in 1923 and approved in 1924, has been frequently mentioned in texts on development of Belgrade in the 20th century. However, it has not been written enough about the competition entries and their authors. This is due to the fact that most of the drawings of competition projects have not been preserved and that textual explanations have mostly been written in French or German. This paper describes one of the awarded projects, with a motto “Royal Capital of the Karadorđević Dynasty“, submitted by two architects from Vienna, Emil Hoppe (1876–1957) and Otto Schönthal

(1878–1961). It analyses the original textual explanation and almost unknown drawing of their project. Through the analysis of Hoppe's and Schönthal's competition project and the review of the architects' professional engagement in Belgrade, we shed some light on some important unknown facts and consequent assumptions about international competition itself, competition projects and their authors. Consulting forgotten and little known international and Serbian sources, this paper contributes to the better understanding of urban and architectural development of Belgrade between two world wars and paves the way for future research in this field.